

Tények, tendenciák, tapasztalatok, tanulságok II. Nógrád megye rendszerváltás utáni gazdasági, társadalmi folyamatainak főbb jellemzői

Turizmus: örök „reményágazat”

A turizmus régen várt dinamizálódása a mai napig sem következett be. Erről – sőt ennek az ellenkezőjéről is – tanúskodnak itt nem közölt 1990-es évtized és az – alábbiakban bemutatott, ezredforduló utáni időszak adatai is:

A szobák száma ugyan nőtt, de a férőhelyek száma csökkent, ami arra (is) utal, hogy a szálláshelyek struktúrája jelentősen átalakult. Mind-eközben a kereskedelmi szálláshelyek (fenti) forgalmi mutatói tendenciájukban „lehangolóak”. Különösen kedvezőtlen, hogy Salgótarjánban és

8. tábla Kereskedelmi szálláshelyek főbb mutatói

Megnevezés	2000	2011	2011. év a 2000. évi %-ában
Szoba	985	1 149	116,6
Férőhely	4 592	3 477	75,7
Vendég	55 396	46 486	83,9
Ebből: külföldi	3 703	3 394	91,7
Vendégéjszaka	162 520	107 097	65,9
Ebből: külföldiek	13 765	10 374	75,4
Átl. tartózkodási idő, éjszaka	2,9	2,3	79,3
Ebből: külföldi	3,7	3,1	83,8

Forrás: Nógrád megye statisztikai évkönyvei. Saját szerkesztés és számítás

környékén – az egyetlen háromcsillagos hotel kivételével – nincs olyan minőségű szálláshely, ahol szak- és üzletembereket, igényesebb hazai és külföldi vendégeket el lehetne szállásolni.

Megyénk pozíciója az észak-magyarországi régión belül és a megyék mezonyében differenciáltan alakult. Miközben az összes kereskedelmi szálláshely relációjában romlott, szállodai szinten – a megyék átlagánál dinamikusabb fejlődés nyomán – valamelyest javult a helyzetünk. Nem sikerült előbbre lépni a kereskedelmi szálláshelyek kapacitáskihasználásában. Ugyanakkor érdemes rámutatni az egyéb – benne a falusi – szálláshelyek Nógrádban is növekvő szerepére, és az ezt igazoló forgalmi adatokra és mutatókra, amelyek javították Nógrád idegenforgalmi fogadóképességét, és kismértékben megyék közötti (például Borsodhoz viszonyított) pozícióját is.

Az idegenforgalom minimumfeltétel-rendszeréhez tartozik – a fentiekén kívül – a vendég-látás infrastruktúrája is, amely a vizsgált időszakban differenciáltan alakult, de nem fejlődött a várakozásoknak, egyben a kor követelményeinek megfelelően.⁸

Vízgazdálkodás: a mennyiség minőségbe váltott

Nógrád vízgazdálkodását determinálja, hogy vízellátásnak csak mintegy harmada biztosítható a felszín alatti vízkészletekből (országosan 90% ez az arány). Ennek ellenére az elmúlt két évtizedben a vízgazdálkodással kapcsolatos stratégiai elképzelések, ágazati prioritások többsége (vezetékes ivóvízellátás mennyiség és minőségi fejlesztése, vízközmű rendszer aránytalanságainak mérséklése stb.) döntően megvalósult. Ezt mutatják az alábbi táblázat adatai is:

9. tábla A kommunális ellátottság főbb mutatói

Megnevezés	1990	2011	2011. év az 1990. évi %-ában
Vízellátás			
Közüzemű vízellátással rendelkező település	62	131	2,1-szeres
Főnyomó és elosztó vízcsohlálózat, km	1362,2	2285,4	1,7-szeres
Közcatornázás			
Szennyvízcsat. hálózattal rend. település	11	98	8,9-szeres
Zárt/Szennyvízcsatorna-hálózat, km	158,3	1244,1	7,85-szörös

Forrás: Nógrád megye statisztikai évkönyvei, Saját szerkesztés és számítás.

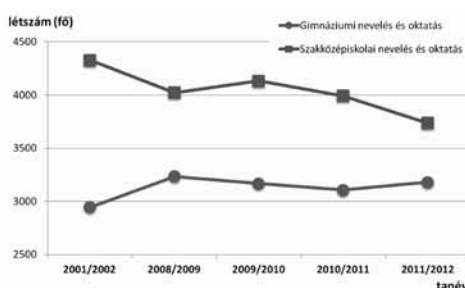
A közmű-programok eredményeként praktikus teljessé vált a nógrádi települések közüzemi vízellátása, elmondható: a mennyiség minőségbe csapott át. Ugyanakkor szennyvízcsatorna-hálózattal 2013. januári állapotok szerint még csak 100 település rendelkezik, az összes település több mint 76%-a, de a közmű-olló így is jelentős mértékben záródott. Ezzel együtt az ivóvíz-ellátottság színvonalától még jócskán elmarad a szennyvízelvezetés és a szennyvíztisztítás kiépítettsége.

Oktatás: érdemjegye jó

A gyermeklétszám évtizedek óta tartó csökkenése a szakmai irányítást rugalmas alkalmazkodásra, az intézményrendszer folyamatos átalakítására készítette. Az óvodai nevelésben, iskolai oktatásban részesülők száma az ezredforduló után összességében (16,2%-kal), és csaknem minden óvoda/iskolátípusban is visszaesett. „Kilóg” a sorból a szakiskolai és speciális szakiskolai rendszer, amelyben a hátrányos helyzetű gyermekek száma nőtt.

Az óvodai hálózat kiépítettsége és ellátottsági színvonala jó. A 100 férőhelyre jutó óvodások száma kevesebb a megyék átlagánál. Az általános iskolai oktatásban a tanulók száma az 1991/1992. iskolai évhez képest 2011/2012-re 24,2%-kal, a pedagógusok száma közel 30%-kal csökkent. Az egy osztályra jutó tanulók száma kedvezőbb a megyék átlagánál. Intenzív a tehetség-gondozás az alapfokú művészetoktatási intézményekben. A demográfiai hullámvölgy ellenére a gimnáziumokban 8 %-os a tanulólétszám növekedése, míg a szakközépiskolákban 13,7%-os a csökkenés tapasztalható. Ezt szemlélteti az alábbi ábra is.

2. ábra A tanulólétszám alakulása két iskolatípusban

Forrás: Nógrád megye statisztikai évkönyve, 2011. Saját szerkesztés.

Salgótarjánban 1972-ben nyílt meg a Budapesti Pénzügyi és Számvetési Főiskola kihelyezett tagozata, mai nevén a BGF PSZK Salgótarjáni Intézete, amelynek köszönhetően javult a megye gazdasági szakember ellátottsága. Sajnálatos, miszerint az intézmény várhatóan (2005-ben) megszűnik.

Az intézményrendszer tárgyi-személyi feltételrendszerére, az oktató-nevelő munka színvonalára is következtethetünk a következő oldali táblázat alapján.

Ha eszerint osztályozhatnánk – csak, hogy stílszerűek legyünk – a megye oktatási rendszerét és hatékonyságát, akár jó (4-es) jegyet is adnánk.

2013 januárjától az óvodák kivételével az oktatási intézmények állami fenntartásba kerültek, a feladatokat pedig a Klebelsberg Intézményfenntartó Központ a létrejött tankerületeken (Nógrádban 6) keresztül látja el, az önkormányzatok működtetésében.

10. tábla Oktatás –és nevelés-hatékonyági mutatók, 2011

Megnevezés	Nógrád megye	Észak-Magyarország	Megyék átlaga
Szakiskola és speciális szakiskola			
Egy lakosra jutó tanulók száma	12,4	15,5	14,9
Egy osztályra jutó tanulók száma	21,3	22,7	22,8
Általános iskola			
Egy osztályra jutó tanulók száma	18,7	19,8	20,2
Egy pedagógusra jutó tanulók száma	11,1	10,9	10,6
Szakközépiskola			
Egy osztályra jutó tanulók száma	26,3	26,4	26,1
Egy pedagógusra jutó tanulók száma	13,1	13,3	12,6
Gimnázium			
Egy osztályra jutó tanulók száma	28,9	29,5	28,9
Egy pedagógusra jutó tanulók száma	11,3	11,2	11,1

Forrás: Területi statisztikai évkönyv, 2011. Saját szerkesztés és számítás.

Kulturális környezet – nagy érték

Az egykor meghatározó kultúrotthonok, művelődési házak száma az ezredfordulóig jelentősen, 2000 és 2011 között csaknem 20%-kal csökkent. Ezzel szemben közel 70%-kal gyarapodott az önkéntes alkotói közösségek száma. Ezen ellentétes tendenciák egyben jelzik a kulturálódási igényekben végbemenő differenciálódást is.

A megye egyik kiemelkedő intézménye a Salgótarjáni Közművelődési Nonprofit Kft. Programjai közül határainkon túl is elismert a Nemzetközi Dixieland Fesztivál és a Tarjáni Tavasz rendezvénysorozata. Az itt működő, 2012-ben megalakult Zenthe Ferenc Színház önálló társulattal, és befogadó színházként is működik, látogatottsági mutatói jól alakultak.

Balassagyarmaton működik a megye egyetlen képtára, valamint képzőművészeti galériája. A rendezvények élén az országos Madách Imre

Irodalmi és Színjátászó Napok, és a Madách Ünnepe áll.

A megye „moziképe” – a mozik bezárása és az előadások számának drasztikus csökkenése miatt is –, „elsötétedett”. A közművelődés alapvető színterei ma is a könyvtárak, amelyek száma az 1990-es években bekövetkezett csökkenés után 2000-től stabilizálódott. Némileg nőtt a beiratkozott olvasók, és az ezer lakosra jutó könyvtári egységek száma is, ám e mutatók így is rosszabbak valamivel az országos átlagnál. A salgótarjáni Balassi Bálint Megyei Könyvtár a könyvtári szolgáltatások terén együttműködik a településekkel, és kiadója a Palócföld c. folyóiratnak. A TEMI Könyvtára – szintén Salgótarjában – számos ismertterjesztő programmal szolgálja közönségét. A balassagyarmati Madách Imre Városi Könyvtár büszkesége az MTA könyvtárától átvett Esze Tamás-gyűjtemény digitalizált állománya.

11. tábla Könyvtári, múzeumi mutatók

Megnevezés	2000	2011	A 2011. év a 2000. évi %-ában
Települési könyvtár			
Könyvtár	122	120	98,4
Könyvtárak szolgáltató-helyei	145	125	86,2
Beiratkozott olvasó, ezer	33	36	109,1
Ezer lakosra j. könyvtári egység	5 792	6 046	104,4
Muzeális intézmény			
Muzeális intézmény	14	12	85,7
Kiállítás	67	93	138,8
Látogató, ezer	89	64	71,9
Ezer lakosra jutó látogató	410	317	77,3

Forrás: Nógrád megyei statisztikai évkönyv, 2011. Saját szerkesztés és számítás..

A történeti múlt értékei megőrzésének, gyűjtemények kiállításának színterei a múzeumok. Miközben nőtt a kiállítások száma, a látogatottság 2000. évhez képest mérséklődött. Salgótarjánban a Dornyay Béla Múzeum a nemzetközileg elismert Mihályfi gyűjteménnyel rendelkezik, a város bányamúzeuma pedig Közép-Európában is egyedülálló. Amíg a könyvtárak és múzeumok 2013. január 1-ével a városi önkormányzatok fenntartásába kerültek, addig a megyei levéltár már 2012-ben az országos levéltárba integrálódott. A Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Megyei Levéltára színvonalas szakmai tevékenységét segítette többek között a digitális technika alkalmazása.

Egészségügy: „lábadozik”

A megye lakosságának egészségére 2011-ben 106 „működő” háziorvos, míg 1990-ben 98 „körzeti” orvos vigyázott. Az ellátás „infrastruktúráját” – többek között – a kórházak, a rendelő- és gondozóintézetek képezik. Nógrád megyében a kórházi és járóbeteg-ellátást három kórház és rendelőintézetei látták el, az alábbi mutatókkal jellemezhetően.

A tízezer lakosra jutó működő kórházi ágyak, illetve az egy háziorvosra és házi gyermekorvosra jutó lakosok számának mutatója 2011-ben valamivel rosszabb volt nemcsak az országos, de a régiós mutatónál is. A megyei közgyűlés fokozott figyelmet fordított a korábban fenntartásában működő Szent Lázár Megyei Kórház, mint súlyponti intézmény pénzügyi-gazdasági kondícióira, jogi környezetére. A „terápia”, a megtett intézkedések eredményeképpen stabilizálódott a kórház pénzügyi-gazdasági helyzete.

2012. január 1-jével a megyei önkormányzati fenntartásban lévő egészségügyi intézmények állami tulajdonba kerültek. Az új területi kötelezettség 2012. július 1-jei bevezetésével a megyei kórház ellátási területe lecsökkent, a balassagyarmati kórházé egyes szakmákban növekedett. A pásztoi kórház krónikus és rehabilitációs ellátást nyújt, egynapos sebészeti beavatkozásokat végez. Jelentősebb változások a működő kórházi ágyak és az ágykihasználtság tekintetében nem történtek: a megyében 14-el csökkent az aktív ágyak száma, a krónikus ágyaké pedig 4-el nőtt. Stílszerűen a megye egészségügyi ellátórendszere az

12. tábla A kórházi ellátás főbb mutatói

Megnevezés	1990	2000	2011	2011.év a 200. évi %-ában
Engedélyezett kórházi ágy	2158	1 660	1 487	68,9
Működő kórházi ágy	2113	1 533	1 455	68,9
Elbocsátott beteg	41815	48 006	40 452	96,7
Tízezer lakosra jutó működő kórházi ágy	93,6	69,2	73,1	78,1
Ápolási nap, ezer	560,9	405,5	362,5	64,6
Ágykihasználás, %	73,3	72,6	68,3	-
Halálozási arányszám, %	3,7	3,3	4,0	-

Forrás: Nógrád megye statisztikai évkönyvei. Saját szerkesztés és számítás.

átalakítás után – „lábadozik”. Reméljük, mielőtt talpra is áll.

Gazdasági szerkezet: irány- és arányváltás

A nemzetgazdasági ágak teljesítményében bekövetkezett változások a megye gazdaságának és társadalmának egész struktúráját átrendezték. Ezt egzakt módon – többek között – a dolgozók számának és arányának változásán keresztül lehet

nyomon követni, például akövetkező oldali táblázat szerint:

A táblázat (és itt nem látható egyéb) adatai számos következtetés levonására – a fejlődés-fejlesztés irányainak rögzítésére, ill. kijelölésére – is lehetőséget adnak. Így például:

A termelő ágak súlyának (54,9%-ról 35,2%-ra történő) csökkenésével szemben (45,1%-ról 64,8%-ra) nőtt a szolgáltató szféra részesedése;

13. tábla Az alkalmazásban állók száma, megoszlása és dinamikája

Nemzetgazdasági ág	1992		2011		2011. év az 1992. évi %-ában
	fő	megoszlás %-a	fő	megoszlás %-a	
Mezőgazdaság	4 688	8,3	1 093	2,7	23,3
Ipar	23 812	42,2	11 352	28,1	47,7
Építőipar	2 502	4,4	1 777	4,4	71,0
Termelő ágak összesen	31 002	54,9	14 222	35,2	45,9
Szolgáltatások összesen	25 420	45,1	26 129	64,8	102,8
MINDÖSSZESEN	56 422	100,0	40 351	100,0	71,5

Forrás: Nógrád megye statisztikai évkönyvei. Saját szerkesztés és számítás.

Jelentősen – mintegy harmadára – csökkent az agrárium, nem változott az építőipar részaránya;

Továbbra is meghatározó nemzetgazdasági ág (28,1 %-os részesedésével) az ipar, amit (mint korábban bemutattuk) a gépipar gerjeszt és az export éltet;

Igen jelentős változások következtek be a szolgáltató szférán belül, az egyes ágazatok arányaiban is. Például nőtt a kereskedelem, a szálláshely-szolgáltatás, vendéglátásban dolgozók részaránya, csökkent az egészségügy, szociális ellátásban dolgozók részesedése.⁹

Munkanélküliség: makacs és magas

A foglalkoztatás és különböző mutatói tekintetében Nógrád 1990-től napjainkig évről-évre a három legrosszabb mutatóval rendelkező térség egyike volt. Az elmúlt években a pénzügyi-gazdasági válság hatásának következményeként is a megye foglalkoztatási helyzete tovább romlott. A KSH által vizsgált – 15-74 éves – népesség szá-

ma (évről évre folyamatosan) csökkent, melynek hatására – az alábbi táblázat adatai szerint – 2011-ben 6,1%-kal kevesebben szerepeltek a megfigyelt körben mint 2006-ban. A foglalkoztatottak száma ezzel egy időben közel 14 ezer fős, 18,6%-os csökkenést mutatott

A munkanélküliek száma 2008–2010-ben nőtt a megyében, 2011-ben már némi javulás mutatkozott, de öt év alatt így is csaknem 60%-kal emelkedett ebben a nehéz élethelyzetben lévő emberek száma. A válság kezdetén állástalanná váltak jelentős része azóta sem talált vissza a munkaerőpiacra. A legfrissebb információk szerint a megyében 2012. évben a munkanélküliek száma 13,6 ezer főt tett ki. A foglalkoztatási ráta 49,4% volt, amihez 17,5%-os munkanélküliségi ráta társult.¹⁰

Keresetek: meglepő mutatók

A kereset az életkörülményeket leginkább meghatározó munkajövedelem determinánsa. Ezért a havi átlagkeresetek időbeli és térbeli összehasonlítása – adott időszakban – fontos a me-

14. tábla

A gazdasági aktivitás a 15-74 éves népesség körében

Megnevezés	2006	2011	2011. év a 2006. évi %-ában
	ezer fő		
Foglalkoztatottak	74,9	61,0	81,4
Munkanélküliek	8,9	14,1	158,4
Inaktívak	80,2	78,9	98,4
15-74 éves népesség	164,0	154,0	93,9

Forrás: Nógrád Megyei Kormányhivatal Munkaügyi Központja, 2012

gye gazdasági-társadalmi megítélése, pozicionálása szempontjából is, például az alábbiak szerint:

Amint az a fenti tábla adataiból kitűnik, meglepő: a nominális keresetek növekedése – a fenti „környezetben” – Nógrádban volt a legdinamikusabb. A bruttó átlagkereset indexe 256,6, a nettó átlagkereseté 260,5%. A megye kereseti

elmaradása relatíve mérséklődött, miközben abszolút értékben tovább nőtt. Nógrád megyében a nettó átlagkereset 2011-ben már „csak” 7 %-kal, havi 8 717 forinttal maradt megyék átlaga mögött. Amíg Nógrád nettó átlagkeresete alapján a megyei mezőny végén állt 2000-ben, addig 2011. évben a 115 249 forintos átlagkereset meghaladta

15. tábla Az alkalmazásban állók havi átlagkeresete [forint]

Megye, régió	Bruttó átlagkereset			Nettó átlagkereset		
	2000	2011	2011.év adata a 2000. évi %-ában	2000	2011	2011.év a 2000. évi %-ában
Borsod-Abaúj-Z..	73 711	178 793	242,6	48 265	120 603	249,9
Heves	76 632	192 339	251,0	49 974	128 348	256,8
Nógrád	66 038	169 484	256,6	44 239	115 249	260,5
Észak-Magyarország	73 215	181 180	247,5	48 051	121 964	253,8
Magyarország	87 566	212 152	242,3	55 650	140 255	252,0
Ebből:						
megyék	75 806	184 764	243,7	49 445	123 966	250,7

Forrás. Területi statisztikai évkönyv. Saját szerkesztés és számítás.

a Szabolcs-Szatmár-Bereg, a Békés és a Somogy megyei nettó átlagkeresetet, és közel állt további 5 megye átlagkereseti színvonalához.

Összefoglalás és következtések: okok és következmények

Nógrád népességének csökkenése viszonylag gyorsütemű, előregedése több évtizedes tendencia, népességmegtartó képessége gyenge. A megye a fontosabb fajlagos gazdasági mutatók (GDP, beruházások teljesítmény-értéke, termelékenység, vállalkozás-sűrűség stb.) alapján a megyék rangsorában pozíciót veszített, az 1970-1980-as évekből közepes helyzetéből az utolsók közé csúszott.

A megye térvesztésének, gazdasági devalválódásának azonban – meggyőződés szerint – nem az 1989/1990. évi rendszerváltás az elsődleges oka. A gazdasági hanyatlás a szénbányászat visszafejlesztésével az 1960-as évek közepén kezdődött, a '70-es években folytatódott. Ekkor az energiaárak drasztikus növekedése következményeinek kivédésére Nógrád rosszul reagált. A válasz nem az energiafálgó nagyipar leépítése és gyors korszerűsítése volt, hanem a túlélés lehetőségeinek keresése.

A hibás gazdaságpolitika – a korszerűtlen, alacsony hatékonyságú üzemek dotálásával, pátyolgatásával – a 80-as években is folytatódott. A '90-es évektől napjainkig a termelő ágak/ágazatok alacsony termelékenysége és teljesítő-képessége (GDP produktuma) tetézte a bajokat. Mindezek következményeként (is): napjainkban a megye közlekedési, telepítési és termelő infrastruktúrája korszerűtlen, a túkevonzó-képesség és a vállalkozói készség alacsony szintű. A gazdasági szerkezet spontán, korántsem tudatosan módosult; a szolgáltatások részaránya az ipar és az agrárium hanyatlása következtében, és nem a szerves minőségi fejlődés révén nőtt.

A megyének nincs hatékony húzóágazata, gyártmány- és termékszerkezete kevésbé verseny-és exportképes, innovációs készsége a nullához konvergál. A közmű ellátottság javult, a kereskedelmi ellátás kielégítő, a turizmus és a vendéglátás még mindig a remény ágazata. Az oktatás jó érdemjegyet érdemel, de a szakmastruktúra már nem felel meg a korszerűség követelményeinek. Az egészségügy – a fenntartóváltás után – lábadozik, de (például a szakorvoshiány) további kezelésre szorul. A kultúra rendezvényközpontú, kevesek kiváltsága. Az életkörülmények mutatói differenci-

áltak, tartós, makacs és magas a munkanélküliség, eszkzalódik a szegénység. A cigányság helyzete beláthatatlan (következményekkel is járhat).

Hogy miként is jutott ide Nógrád megye? Magam azokkal a szakemberekkel értek egyet, akik szerint Nógrád pozícióvesztésének egyik oka, miszerint a rendszerváltást jóval megelőző és az azt közvetlenül követő időkben a megyei vezető pozícióiban lévőkben nem volt meg a kellő felkészültség, a felismerés képessége, a bátorság a változtatásra. „Nem az elavult struktúrát, a működésképtelen rendszert akarták megváltoztatni, hanem előnyöket akartak kijárni a meglévő rendszer tovább éltetéséhez és működtetéséhez. A politikai és önkormányzati vezetők koncepciótlansága, felkészületlensége, tétovásága és tudásának hiánya vezetett pozícióvesztésünkhöz, végül leszakadásunkhoz is...”¹¹

Egy minapi autentikus vélemény Nógrád elmúlt tíz évének rákfenéjére világít rá: „A Nemzeti Fejlesztési Terv (2004-2006) időszakában a támogatott pályázataink aránya az országos átlagnak csak 30 %-a volt. Ugyanez érvényes az Új Magyarország Fejlesztési Terv (2007-2010) időszaka. A megyébe érkezett források összege a két említett tervidőszakban a vidéki/megyei átlagnak mindössze 22 százaléka volt. Vagyis más megyék jóval több forrást tudtak „becsatornázni”. A pályázati aktivitás és sikeresség az országos átlaghoz képest különösen gyenge az önkormányzati és civil szférában. Tanulságos e szempontból is a NMTFK „Nógrád megye forrásszerzési aktivitása és sikeressége” c. fejezete”¹²

Az okokat és következményeket egy (további, korábbi) dolgozatomban¹³ magam is fejtegettem., de ezzel már nem terhelem olvasóimat. Különbösen is, ettől már sokkal aktuálisabb és fontosabb: miként és hogyan tovább, előre? – Nógrád megye. Becsó Zsolt, a Nógrád Megyei Önkormányzat Közgyűlésének elnöke, egyik nyilatkozata szerint: „...az utóbbi három év alatt sikerült a kormány figyelmét a térségre irányítani, így a 2014-2020 közötti időszakban Nógrádba tízmilliárd forint került, ... a következő hét év el fogja dönteni, hogy Nógrád végérvényesen meg tud-e kapaszkodni a főváros fejlődési zónájának szélén, vagy végképp leszakad, és kiüresedik a megye.”¹⁴

Világos beszéd. Mindeközben a gazdasági stabilizációhoz, a remélt fokozatos felzárkózáshoz szükséges elképzelések a koncepció – a fej-

lesztési irányok és javaslatok – szintjén körvonalazódnak.¹⁵ Az is látszik azonban, hogy a felfelé vezető út meredek. Ám az utóbbiak már egy másik dolgozat témája lehetnek.

BARÁTHI OTTÓ

Jegyzetek

8 Ahogy ezen dolgozatom minden fejezetéhez (nemzetgazdasági ágához is) további, bővebb információkat tartalmaznak a fentebb idézett NMTFK, 2013 adekvát fejezetrészei, úgy ezen túrizmus fejezethez is ajánlom a munkaanyag szöveges elemzését, és különösen a 40-45 táblázat igen informatív adatait, viszonyszámait.

9 Ehhez a részhez is további, részletesebb információk, pontos adatok találhatóak a NMTFK, 2013 azonos fejezetében, illetve a 47-50. táblázatban

10 Igen informatív a Nógrád Megyei Kormányhivatal Munkaügyi Központjának 2013. I. negyedévi tájékoztatója.

http://nograd.munka.hu/engine.aspx?page=nograd_statistika_havielemezsek_2013 (2013.05.30)

11 Baráthi Ottó: Helyi gazdaság, helyi társadalom / Beszélgetés Brunda Gusztávval. Palócföld folyóirat, 2010/4., 66. o.

12 Baráthi Ottó: Erősségek, lehetőségek – kontra gyengeségek, veszélyek Beszélgetés Becsó Zsolttal, a Nógrád Megyei Önkormányzat Közgyűlésének elnökével. COMITATUS, 2013. tavasz. XXIII: évfolyam, 213.szám. 65.o.

13 Baráthi Ottó: Adalékok Nógrád megye rendszerváltás utáni gazdasági-társadalmi folyamatainak értékeléséhez. Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek

2010. VII. évfolyam 2. szám. http://www.strategiaifuzetek.hu/files/16/2010_VII%20evf_2%20szam.pdf – (2013.05.18.) 49.o.

Forrás: Radio Focus: Még több hír... 2013. június 8.

http://www.radiofocus.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=15335:toebb-penz-joehet-nogradba-a-koetvezet-hetevben&catid=1&Itemid=61 (2013.05.19)

15 Nógrád Megye Területfejlesztési Koncepciója, 2014-2020. Javaslattevő fázis. Munkaközi egyeztetési dokumentum, 2013

<http://megye.nograd.hu/files/terfej1/Javaslattevofazis20130430.pdf>